

Article

International Journal of Kurdish Studies

10 (1), pp. 1-28

<http://www.ijoks.com>

Türkiye ve Suriye'de Kürt Mobilizasyonu: Eylem Repertuarları Üzerine Bir Karşılaştırma¹

Ali AKSU²

Received: Sep 4, 2023

Reviewed: Sep 15, 2023

Accepted: Sep 17, 2023

Öz

Bu makalede Türkiye ve Suriye'deki milliyetçi Kürtlerin 1918-2018 yılları arasındaki kolektif eylem repertuarları karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma mobilizasyonun seviyesi ve formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Örneklemeler; isyan, protesto, legal siyaset ve kitlesel mobilizasyonlar gibi geniş bir yelpazeyi kapsar. Araştırmanın ulaştığı sonuçlar, Türkiye ve Suriye'deki Kürt çatışmalarının eylem repertuarları arasında belirgin farklılıkların bulunduğunu ve şiddetin seviyesinin de her iki ülkede farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Nitel bir yaklaşımla gerçekleştirilen bu çalışmada, çoklu vaka stratejisi ve tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın hedefi, Kürt hareketlerinin eylem repertuarları konusunda araştırmacılara kavramsal ve ampirik bir çerçeve sunmaktır. Elde edilen bulguların, batı-dışı toplumlardaki çekişme repertuarlarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kürt Mobilizasyonu, Toplumsal Hareketler, Kolektif Eylem Repertuarları, Kürt.

Recommended citation:

Aksu, A. (2024). Türkiye ve Suriye'de Kürt Mobilizasyonu: Eylem Repertuarları Üzerine Bir Karşılaştırma. *International Journal of Kurdish Studies* 10 (1), 1-28, DOI:<https://doi.org/10.21600/ijoks.1354958>

¹ Bu makale, Marmara Üniversitesi'nde devam etmekte olan "Türkiye ve Suriye'de Çekişmeli Kürt Siyaseti ve Politik Fırsat Yapıları" adlı doktora tezi çalışmasından üretilmiştir.

² Corresponding Author, Ph.D. Candidate, Marmara University, Türkiye, e-mail: ali.aksu.info@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3845-8602>

Kurdish Mobilization in Turkey and Syria: A Comparison on Action Repertoires

Abstract

In this article, the collective action repertoires of nationalist Kurds in Turkey and Syria between the years 1918-2018 are compared. This comparison is conducted based on the levels and forms of mobilization. Examples span a broad spectrum including rebellion, protests, legal politics, and mass mobilizations. The findings of the research reveal distinct differences in the action repertoires of the Kurdish conflicts in Turkey and Syria, and the level of violence also varies between the two countries. Employing a qualitative approach, this study uses a multi-case strategy and thematic analysis method. The objective of the study is to provide researchers with a conceptual and empirical framework concerning the action repertoires of Kurdish movements. The results obtained aim to enhance understanding of the repertoire of contention in non-Western societies.

Keywords: Kurdish Mobilization, Social Movements, Repertoires of Collective Action, Kurdish

Giriş

Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhalifler, isyan, kitlesel protestolar, legal siyaset, kolektif dilekçeler, oturma eylemleri, kültürel hareketler, politik cenazeler ve anma törenleri gibi çeşitli formlardaki organize ya da spontane kolektif eylemler gerçekleştirdiler. Ancak, bu eylem repertuarlarına dair detaylı ya da karşılaştırmalı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu eksiklik, iki problemi beraberinde getiriyor. İlk olarak, kolektif Kürt eylemlerinin tanımı konusunda bir belirsizlik mevcuttur. Örneğin, birçok araştırmacı Türkiye'de 1967'de düzenlenen Doğu Mitingleri'ni protesto olarak tanımlamakta hem fikir olacaklardır, ancak Kürt muhaliflerin dergi ve gazete gibi yayıncılık faaliyetlerini "meydan okuma" olarak nitelendirmedi benzer bir fikir birliğinin oluşması daha zordur. İkinci problem ise, Kürt çatışması üzerine karşılaştırmalı analiz yapmak isteyen araştırmacılar için hangi eylemlerin karşılaştırılması gerektiği konusunda yeterli ampirik veri bulunmamasıdır. Kolektif Kürt eylemlerini toplumsal hareket literatürü perspektifinden inceleyen araştırmacılar, genellikle ya Türkiye bağlamına (Ör: Romano, 2006) veya Suriye dinamiklerine (Ör: Tejel, 2015) odaklandılar. Oysa yönetim sistemleri ve tarihî arka planları bakımından büyük ölçüde birbirinden farklı olan Türkiye ve Suriye'deki Kürt muhaliflerin mobilizasyon repertuarlarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmek, bu konuda yeni ve özgün bakış açıları kazandırabilir. Bu çalışma, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunu

çalışmak isteyen araştırmacılara hem kavramsal hem de ampirik bir yol haritası sunmayı hedeflemektedir.

Bazı yazarlar, Kürt milliyetçilerinin eylem repertuarları hakkındaki veri eksikliğini Kürt mobilizasyonunu dönemselleştirerek gidermeye çalıştılar (Ör: Olson, 1991; Yavuz, 2001). Örneğin, Yavuz (2001), Türkiye'de Kürt etnik milliyetçiliğinin oluşumu ve politikleşmesini belirli aşamalarda inceledi. Bu aşamalar; 19. yüzyılda Osmanlı'daki merkezileşme politikalarının etkisi, 1925-61 döneminde çok-etnikli bir Osmanlı toplumundan 'ulus-devlet' anlayışına geçişin sosyo-politik sonuçları, 1960'lar ve 1970'lerde Kürt kimliğinin geniş sol hareket içerisinde laik bir karakter kazanması, 1983-98 döneminde PKK³ liderliğinde yaşanan şiddet olayları ve son olarak Türkiye'nin "aday ülke" statüsü kazanmasıyla birlikte Türkiye'deki Kürt meselesinin Avrupa'ya taşınmasıdır (2001, ss. 2, 3). Ancak, bu tür dönemselleştirmelerde genellikle eylem repertuarlarına odaklanmaktan ziyade altta yatan sebep-sonuç ilişkilerine yoğunlaşılır ve kolektif eylemlerin detaylı bir analizi sunulmaz. Öte yandan, Ortadoğu'daki çeşitli Kürt hareketlerini inceleyen araştırmacılar genellikle Suriye Kürtlerine sınırlı bir alan ayırırlar. Örneğin, McDowall (2004)'ın "Modern Kürt Tarihi" isimli kapsamlı çalışmasında Suriye Kürtleri için sadece 20 sayfa ayrılmıştır. Çoğu incelemede Suriye'deki Kürtler, ya Türkiye'de gelişen Kürt milliyetçiliği bağlamında ya da Kürt milliyetçi örgütü Xoybûn hakkındaki çalışmalarda ele alınmıştır (Allsopp, 2014, s. 8). Diğer taraftan, Kürt çatışmasına dair daha kapsamlı analizler genellikle ya neden-sonuç ilişkilerini (Romano, 2006; Tejel, 2015), tarihsel bir perspektifi (Bruinessen, 2013), belirli bir mobilizasyonu (Beşikçi, 1992), tekil bir hareketi (A. Aydın ve Emrence, 2015; P. J. White, 2012), belirli bir zaman dilimini (Bozarslan, 2005) ya da belli aktörleri (Allsopp, 2014) merkezine alır. Bu makale ise Türkiye ve Suriye'deki politik Kürt mobilizasyonunun son yüzyıldaki gelişimini, eylem repertuarları açısından ele alan ilk çalışmadır.

Bu makalenin odak noktası, Kürt çatışmasının formu (repertoires of collective action) ve mobilizasyon seviyesinin zaman içerisindeki değişimidir. Söz konusu iki değişken, Türkiye ve Suriye bağlamında karşılaştırılacaktır. Bu çerçevede, araştırmanın ana sorusu şöyle oluşturulmuştur: *"Türkiye ve Suriye'deki Kürt milliyetçilerinin kolektif eylemlerinde, form ve seviye açısından ne tür farklılıklar ve benzerlikler bulunmaktadır?"* Araştırma sorusundan da anlaşılacağı üzere, bu inceleme, bir neden-sonuç analizinden ziyade, çok boyutlu bir perspektifle "ne" sorusunu keşfetmeye yöneliktir. Bu nedenle, bu makalede politik fırsat yapıları (McAdam,

³ Partiya Karkerên Kurdistan/Kürdistan Özgürlük Partisi

1982; Tilly, 1978) veya kaynak mobilizasyonu (McCarthy ve Zald, 1977) yaklaşımları üzerinden Kürt çatışmasını anlamaya yönelik bir tartışma geliştirmeyeceğiz. Başka bir deyişle, bu çalışmada, belirli detaylar üzerinde durulmayacaktır. Örneğin, 1960'lardaki Kürt aktivizmini Türkiye İşçi Partisi (TİP) içinde incelerken, parlamentodaki temsil konusunun Kürt hareketi üzerindeki etkilerini ele almak yerine, TİP aracılığıyla hangi eylem repertuarlarının ortaya çıktığına odaklanacağız. Başka bir örnek olarak, Suriye'de 2004 yılında meydana gelen Kamışlı olaylarını incelerken, bu protestoların nedenlerinden ziyade, protestocuların başvurduğu şiddet ve şiddet dışı eylem biçimlerinin neler olduğunu ortaya koyacağız.

Son bir not olarak, bu araştırmanın literatüre ne tür bir katkı sunacağından söz edebiliriz. Batı dışı toplumlardaki toplumsal hareketler, uzunca bir süredir akademik ilginin odak noktası olmuştur (Loveman, 1998; Schock, 1999). Özellikle Ortadoğu'da, İslamcı hareketler bu alanda önemli bir yer tutmaktadır (Ör: Wiktorowicz, 2004). İslamcı hareket uzmanları, toplumsal hareket literatürüne hızla entegre olmuşlardır. Ancak, Kürt hareketleri üzerine çalışan araştırmacılar için bunu söylemek zor. Bu araştırma, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonu üzerinden, batı dışı toplumlarda muhaliflerin kolektif eylem repertuarlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Kolektif Kürt eylemi nedir ve hangi tür kolektif eylemleri bu çalışmaya dahil edeceğiz? Araştırmacılar, sıklıkla "Kürt hareketi" ya da "isyan" gibi genel terimleri kullanırlar. Ancak bu ifadeler, kolektif eylemlerin çeşitliliği düşünüldüğünde yeterince kapsayıcı değildir. Örneğin, toplu dilekçe eylemleri için "hareket" kavramını kullanmak işlevsel olmayacaktır. Tanımlamalardaki bu belirsizlikleri gidermek amacıyla, bazı kavramların nasıl tanımlandığını inceleyelim. "Protesto" kavramını ele alarak başlayalım. Tarrow (1989) protesto kavramını, aktörlerin veya temsil ettiklerini iddia ettikleri kişilerin belirli ortak amaçları adına, kurumları, elit kesimleri, otoriteleri veya diğer grupları hedef alan, düzen bozan kolektif eylemler şeklinde tanımlar (s. 14). Bu tanım, kolektif eylemlerin çeşitli türlerini ayırt etmede yararlıdır. Örneğin, gösteriler ve oturma eylemleri genel olarak protesto kategorisine dahil edilebilir. Türkiye'de 1967'de gerçekleşen Doğu Mitingleri bu tanımlamaya uyan bir örnektir. Öte yandan, mobilizasyon kavramı kolektif eylemin daha geniş bir yelpazesini kapsar. Tilly (1978), mobilizasyon kavramını pasif haldeki bireylerden oluşan bir grubun kamusal alanda aktif

katılımcılara dönüşme süreci olarak tanımlar. Demobilizasyon ise bu sürecin tersidir (s. 69). Türkiye'deki Newroz kutlamalarından silahlı eylemlere kadar bir dizi eylem bu tanımlamaya dahil edilebilir. Toplumsal hareket kavramına bakarsak; McCarthy ve Zald (1977), toplumsal hareketleri, toplumsal yapı elementlerinin belirli bölümlerini ve/veya bir toplumun ödül dağıtımını dönüştürmeyi amaçlayan inançlar ve görüşler seti olarak ifade ederler (ss. 1217, 1218). Bu tanım, çeşitli kolektif eylemleri "hareket" kapsamına dahil edebilmemize olanak tanır, örneğin Kürt hareketi, siyasi Kürt hareketi gibi. Ancak bu tanım, "hareket" terimiyle etiketlenmemiş birçok kolektif eylemi de dışarıda bırakır. Örneğin, bir örgütün parçası olmayan insanların spontane bir eyleme katıldığı durumlar -2004'te Suriye'nin Kamışlı şehrinde toplanan Kürtlerin spontane eylemleri gibi- bu tanımın dışında kalabilir.

Kolektif eylemlerin daha kapsamlı bir tanımını McAdam, Tarrow ve Tilly (2001) sunmuştur. Bu yazarlar, toplumsal hareketlerden devrimlere, grev dalgalarından milliyetçiliğe, demokratikleşmeden diğer kolektif eylemlere kadar geniş bir yelpazeyi, benzer mekanizma ve süreçlerle gelişen olgular olarak değerlendirdiler. Bu çeşitli kolektif eylemlerin tümünü "çekişmeli siyaset" isimli üst kavramla ifade etmeyi önerdiler (s. 4). Bu tanım şu şekildedir:

“Çekişmeli siyaset [kavramıyla] şunu kastediyoruz: (a) En az bir hükümetin iddia sahibi, iddiaların hedefi veya iddialara taraf olduğu ve (b) eğer gerçekleşirse, iddiaların en az bir iddia sahibinin çıkarlarını etkileyeceği durumlarda; iddia sahipleri ve onların hedefleri arasındaki dönemsel, kamusal, kolektif etkileşim.” (s. 5).

Bu tanım, kolektif eylemleri geniş bir yelpazede ele alır. Protestolar, isyanlar, devrimler, milliyetçi hareketler, kültürel direnişler ve kolektif dilekçeler gibi çeşitli kolektif eylemleri tek çatı altında incelemeye olanak tanır. Bu geniş kapsam, muhalif Kürtlerin eylemlerinin çeşitliliğini daha iyi kavramamıza yardımcı olabilir. Öte yandan, bu tanım bize belirli eylemlere odaklanma imkânı da sunar. Çekişmeli siyaset kavramı, katılımcıların en az bir hükümetle, çıkar bazlı, kolektif ve dönemsel olarak etkileşimde bulunduğu durumları vurgular. Bu odak, daha geniş bir politik bağlamda anlam ve etkiye sahip olan eylemleri incelerken, daha yerel veya kişisel çekişmeleri dışarıda bırakır. Kolektif Kürt eylemlerine uyarlandığında, çekişmeli siyaset kavramı; isyanlar, silahlı mücadeleler, gösteriler, ateşkes anlaşmaları, diplomasi faaliyetleri, müzakere süreçleri, legal siyasi faaliyetler, kültürel uyanışlar, yayıncılık faaliyetleri, kültürel etkinlikler, kitlesel seferberlikler, barışçıl inisiyatifler ve yargısal mücadeleler gibi geniş bir yelpazedeki kolektif eylemleri kapsar.

Öte yandan, bazı kolektif Kürt eylemlerinin isimlendirilmesi konusunda çeşitli anlaşmazlıklar mevcuttur. Örneğin, Koçgiri isyanını inceleyen Soileau (2014), bu olayların öncü bir grubun liderliğinde bilinçli bir başkaldırı olarak nitelendirilemeyeceğini ve bu yüzden “isyan” tanımının dikkatlice kullanılması gerektiğini belirtmiştir (s. 242). Ancak bu yaklaşım iki sebeple eleştirilebilir. Birincisi, isyancılara “bilinçli” olmaları gerektiği yönünde bir şart koymak yanıltıcıdır. İkincisi, kolektif eylemlerin her zaman belirli bir organizasyon altında gerçekleşmesi gerekmez; bazen bu hareketler spontane olarak ortaya çıkarlar. Bu sınırlamaları ortadan kaldırabilirsek, Koçgiri'deki olayları isyan ya da çekişmeli siyaset olarak adlandırmamızda bir engel bulunmamaktadır. Öte yandan, 1937-38 Dersim olayları, isimlendirme konusunda tartışma yaratan başka bir örnektir. Dersim'deki aşiretler, örneğin Koçgiri'dekilerin aksine, açıkça bir özerklik talebinde bulunmadılar. Ayrıca, 1925'teki Şeyh Said İsyanı'nı organize eden Azadi⁴ örgütü, 1926-1930 arasında Ağrı isyanına öncülük eden Hoybun (Xoybûn/Özgürlük) veya 1921 Koçgiri İsyanı'nda liderlik arayışı içinde olan Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) gibi örgütler Dersim'de bulunmamaktaydı. 1937-38 Dersim hadiseleri, hükümetin askeri müdahalesiyle tetiklenen⁵ ve bu bağlamda 19. yüzyıl Kürt hareketlerine benzeyen bir mobilizasyon olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, Dersim olayları için “isyan”, “direniş” “mobilizasyon” ve “çekişmeli siyaset” terimlerini eş anlamlı bir şekilde kullanacağım.

Bu makalede ana odak, milliyetçi hareketler üzerine olacaktır. Her çekişmeli Kürt siyaseti milliyetçi tonlara sahip değildir. Örneğin, Türkiye'deki İslamcı Kürt hareketi Hizbullah, böyle bir örnektir. Benzer şekilde, 1930'larda Suriye'de Afrin bölgesinde feodal toprak sahiplerine karşı başlatılan Mürid Hareketi veya Suriye Komünist Partisi'nde öne çıkan Kürt kökenli lider Halid Bektaş'ın faaliyetleri de milliyetçilik bağlamında değerlendirilmeyecek ve analize dahil edilmeyecektir. Bu durumda, neyin Kürt milliyetçiliği olarak kabul edildiğini tanımlamamız gerekmektedir. Kürt milliyetçiliği, Bozarlan (2008)'in tanımını esas alırsak, Kürtlüğe dayalı idari bir yapının (özerklik, federasyon veya ayrı bir devlet) kurulmasını hedefleyen ve kendine özgü semboller ve siyasi bir söylem oluşturmuş bir akımdır (s. 841). Bu tanım, Gellner (1983)'in “ulusal birim ile siyasal birimin çakışmasını öngören siyasal bir ilke” (s. 1) şeklindeki ilkesiyle paraleldir. Özoğlu (2005) daha kapsayıcı bir yaklaşım benimser. Ona göre Kürt milliyetçiliği,

⁴ Ciwata Azadiya Kurd/Kürt Özgürlük Cemiyeti

⁵ Bu görüşü destekleyen bir çalışma için bkz.(Oran, 2011). Bruinessen (1994), Dersim'deki isyancıların yüksek ulusal ideallerden ziyade, sadakatleri ile hareket ettiklerini belirtiyor. Yazar, bu isyanın, hükümetin aşiretlerin işlerine müdahalesine ve hükümetin "uygarlaştırma misyonu" olarak gördüğü şeye karşı direniş olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunuyor. (s. 9).

mutlaka ayrı bir devlet kurma veya devlete karşı olma anlamına gelmez (s. 20). Yazara göre “*Kürt milliyetçiliği*’ (tamamen olmasa bile) esas olarak iki öncüle dayanan entelektüel ve siyasi bir harekettir: [1] Kökleri kadim tarihe dayanan tutarlı bir Kürt kimliğine duyulan inanç ve [2] tarihi bir Kürt anayurdu ya da toprağı üzerinde feragat edilemez bir kendi kaderini tayin etme hakkına kanaat getirme.” (Özoğlu, 2005, s. 19).

Kürt milliyetçiliğı konusunun teorik yönüne girmeyeceğiz. Ancak, çoğı çekişmeli Kürt siyasetinin Bozarslan (2008) ve Özoğlu (2005) tarafından yapılan tanımlamalarla tam olarak örtüşmediğini belirtmek gerekiyor. Bu nedenle, bu makalede ele alacağımız hareketler için daha kapsayıcı bir tanımlamaya ihtiyaç var. Çalışmada değerlendireceğim kolektif eylemleri seçerken, bu eylemlerin bağımsızlık talebi, özerklik arzusu ya da kültürel hakların savunulması gibi en az bir koşulu yerine getirmelerini esas aldım. Kürt muhalifleri; sınırlı yerel özerklik talebinde bulunanlardan (örneğin 1920’lerde Türkiye’deki Koçgiri isyancıları), kolektif kimlik hakları ve ekonomik eşitlik arayışındakilere (örneğin 1960’larda Türkiye İşçi Partisi içerisindeki Doğulular Grubu veya Doğı Mitinglerinde dile getirilen talepler), PKK'nin ilk yıllarında olduğu gibi bağımsızlık peşinde koşanlardan, geniş çaplı özerklik isteyenlere (örneğin 1990’lardan itibaren PKK hareketi veya 2011’den beri Suriye’deki PYD⁶ hareketi) kadar farklı milliyetçi amaçları benimsemişlerdir.

Metodoloji

Bu çalışma, Kürt mobilizasyonunun eylem repertuarları üzerine nitel bir inceleme sunmaktadır. İkincil kaynakların yanı sıra, istihbarat raporları, askeri mahkeme belgeleri, parlamento tutanakları, insan hakları raporları, örgüt yayınları, dönemin tanıklarının anı kitapları ve dönemin gazeteleri gibi birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu belgeler, metinlerin içeriğinde bulunan anlamları ve bağlamları detaylı bir şekilde çözümlemek için seçilmiştir.

Bu araştırma, çoklu vaka çalışması stratejisini benimsemektedir. Stake (2006), çoklu vaka çalışmasının, birden çok durumu, bölümü veya üyesi olan bir şeyi incelemek için özel bir çaba gerektiğine işaret etmektedir. Bu tür incelemelerde, insanlar, aktiviteler, politikalar, sorunlar ya da ilişkilerin dar bir yelpazesi derinlemesine incelenir. İncelenen her vakanın kendine özgü sorunları ve dinamikleri bulunmaktadır. Her bir vaka kendi hikayesini taşısa da, esas odak bu vakaların bütünü ya da bu vakalar aracılığıyla elde edilen genel izlenimdir (Stake, 2006, s. vi).

⁶ Partiya Yekîtiya Demokrat/ Demokratik Birlik Partisi

Araştırmam, Türkiye ve Suriye'deki eylem repertuarlarını bir yüzyıllık süre zarfında ele almaktadır. Bu uzun zaman aralığında birçok eylem repertuarı (isyan, protesto vs.) ortaya çıkmıştır ve her repertuar, kendi bağlamında benzersiz dinamiklere sahip olabilir. Bu derinlikteki karmaşıklığı ve çok boyutluluğu kavramak amacıyla çoklu vaka çalışması yaklaşımını tercih ettim.

Örnekleme olarak Türkiye ve Suriye'den vakaları seçtim. Bu çalışma “metodolojik milliyetçilik” (Wimmer ve Glick Schiller, 2002) tehlikesinin farkında olarak tasarlandı. Metodolojik milliyetçilik, diğer tanımların yanı sıra, araştırmayı belirli bir ulus devletinin politik ve coğrafi sınırlarıyla sınırlamaktır (s. 578). Öte yandan, bu çalışma Kürt çekişmesinin tüm eylem repertuarlarını kapsamamaktadır. Örneğin; Cumartesi Anneleri veya sosyal medya üzerinden yürütülen aktivizmler gibi belirli kolektif eylemler bu analizin dışındadır. Bunun nedeni, çalışmanın geniş kapsamlı bir inceleme yerine, sınırlı bir makale formatında hazırlanmış olmasıdır ve amacı, Kürt eylemlerinin tamamını detaylıca analiz etmekten ziyade, bu konuda genel bir çerçeve ve rehber sunmaktır. Sunulan rehber, eksiksiz bir kaynak olmaktan ziyade, konuya dair kısmi bir kılavuz niteliğindedir.

Bu çalışmanın veri analiz yöntemi, tematik analizdir. Guest, MacQueen ve Namey (2012) tematik analizin, sadece belirli kelimeleri ya da ifadeleri sayma işleminden öte, veri seti içerisinde yer alan açık ve örtük fikirleri, yani temaları tanımlama ve açıklama amacına hizmet ettiğini belirtir. Bu analiz sürecinde, saptanan temaları temsil edecek şekilde kodlar oluşturulur. Bu kodlar, sonraki analizlerde ham verilere bir rehber veya işaretçi olarak uygulanır (s. 9). Öte yandan, Neuman (2014)'in vurguladığı gibi, nitel ya da nicel olsun, veri analizinin merkezinde karşılaştırma süreci bulunur. Araştırmacılar, topladıkları veriyi ya kendi içinde ya da diğer ilgili verilerle karşılaştırarak, veri içindeki farklı süreçleri, nedenleri, özellikleri ve mekanizmaları belirler. Bu süreç boyunca, özelliklerin benzerlikleri ve farklılıkları üzerine odaklanarak, analiz yapılır (Neuman, 2014, C.2, s. 660). Bu çalışmanın özünde, Türkiye ve Suriye'deki eylem repertuarlarını form ve seviye bazında karşılaştırmak yatar. Bu kapsamda, elde edilen veriler üzerinden, bahsi geçen iki ülkedeki Kürtlerin eylem repertuarları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlıyorum.

Türkiye ve Suriye'deki Kürtlerin Eylem Repertuarları: 1918-1940

Türkiye'deki Kürtler, I. ve II. Dünya Savaşları arasında dört isyan gerçekleştirdiler. İlk ayaklanma, 1921'de, Sivas'ın Ümraniye (İmranlı) ilçesinde merkezlenen Koçgiri aşiret

konfederasyonundan geldi. Koçgiri aşiretinin liderleri Alişan ve Haydar Bey, bu isyana liderlik ettiler. Aşiretin eğitimli üyelerinden Alişer, hareket içerisinde danışmanlık rolünü üstlendi. İsyanın diğer önemli bir lideri Nuri Dersimi'ydi. Dersimi (1952)'nin belirttiğine göre, KTC 1918'de Kürt Alevi bölgelerine üye gönderip örgütlenmeye karar vermişti (1952, ss. 121, 122; Ayrıca bkz. Altan, Akbaş ve Çağlayan, 2019, ss. 325, 326). Bu ayaklanma, Türk milliyetçilerinin Kürt sorunuyla ilk karşılaşması ve Kürt hareketiyle ilk temasıydı. İkinci büyük ayaklanma 1925'te gerçekleşti. Bozarslan (2008)'ın da belirttiği gibi, Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı döneminde, devlet ile Kürtler arasında oluşan ittifak, Kürt milliyetçiliğinin politikleşme sürecini yalnızca kısa bir süre için durdurabilmişti (s. 841). 1925'te, ağırlıklı olarak Zazaca konuşan Sünni Kürtler, Şeyh Said önderliğinde büyük bir ayaklanma başlattılar. Bu hareketin ana organizatörü, Azadi idi. Bu örgüt, 1922 (Bkz. M. N. Dersimi, 1952, s. 173) veya 1923'te (Bkz. McDowall, 2004, s. 267) Erzurum'da kuruldu. Azadi'nin kuruluş kadrosu, geçmişte Hamidiye alaylarında görev almış deneyimli Kürt subaylarından oluşmaktaydı. Kurucular arasında Cibranlı Halid ve Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey yer alıyordu. Daha sonradan örgüte katılanlar arasında Şeyh Said, İhsan Nuri ve Ekrem Cemilpaşa bulunuyordu.⁷

Şeyh Said İsyanı'nın sona ermesinin ardından, Türk hükümetine karşı muhalefet aralıklı da olsa sürdü. Örneğin, 1925'in temmuz ayında Batman Sason'da bazı aşiretler harekete geçmişti. Fırat'ın (1961) verdiği bilgilere göre 1 Temmuz 1925'te bu aşiretler bir alay askeri pusuya düşürmüşlerdi (s. 148). Aslında bazı küçük çaplı başkaldırıları devam etti, ancak Şeyh Said ve takipçileri kesin olarak mağlup edilmişti. 1926'da Ağrı'da yeni bir isyan patlak verdi.⁸ Celali Aşireti reislerinden İbrahim Heski Telli (Biroyê Heskê Têlî), bu isyanın liderliğini üstlendi. İlerleyen zamanlarda, Hoybun örgütü, Osmanlı'nın deneyimli komutanı İhsan Nuri'yi Ağrı'ya askeri lider olarak atadı.⁹ Öte yandan, Ankara hükümeti, 1928'de Ağrı'daki durumu kontrol altına almak için bir af ilan etti, ancak Ağrı'daki isyan, bu af ilanına rağmen devam etti. Tarrow'un (2011) geliştirdiği "protesto dalgaları" (protest cycles) terminolojisiyle söylersek, ilk protestoları

⁷ İngiliz belgelerinde, Eylül 1924 itibarıyla Azadi örgütüne üye olanların isimleri, üyelik tarihleri, ikamet ettikleri şehirler ve kimlik bilgileri gibi detaylar için bkz. (Olson, 1989, ss. 169-171 Ek 3). Dersimi (1952), Azadi'ye üye olan bazı şeyhlerin isimlerini şu şekilde listeliyor: Şeyh Said, Melekanlı Şeyh Abdullah, bazı Çan Şeyhleri ve Palulu Şeyh Şerif. (1952, ss. 173-174).

⁸ İhsan Nuri, 1926'da Ağrı bölgesinde Celali aşiretinin lideri İbrahim Heski ve Türk askerleri arasında yaşanan ilk çatışmalar hakkında bazı bilgiler paylaşıyor. (Bkz. 1992, ss. 22-27).

⁹ İhsan Nuri, anılarında bu olayı şöyle anlatıyor: "Xoybun Komitesi İhsan Nuri'yi olağanüstü askeri komiser seçerek, savaşın yöntemini kendisine teslim etti." (1992, s. 30). Hoybun liderlerinden Süreyya Bedirhan, İhsan Nuri'nin Ağrı'ya 1928'de başkomutan olarak atandığını belirtiyor. (Chirguh, [1930] 2009, s. 75).

gerçekleştiren öncü gruplar (early risers) sonradan gelen (easy riders) isyancıları cesaretlendirmişti.

Tek parti dönemi süresince, Ankara'daki hükümet ile Kürtler arasında son büyük gerilim Dersim'de yaşandı. Dersim'deki Kürt Alevi topluluğu, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, hükümetin gözetim altında tuttuğu gruplardan biriydi. 1930'ların ortalarında, devletin tam anlamıyla kontrol edemediği tek bölge neredeyse Dersim'di. Hükümet, bölgedeki aşiretlerin elindeki silahlardan ve yükselen Kürt milliyetçiliğinden rahatsızdı¹⁰ ve potansiyel bir isyanı önlemek amacıyla, başta Seyit Rıza olmak üzere, bazı aşiret liderlerinin teslim olmasını istiyordu. Dersim operasyonu ile ilgili son kararı Mustafa Kemal verdi: "*Mesuliyetini üzerime alıyorum, vuracağız Dersim'i.*"¹¹

Bahsi geçen dört isyanda da yoğun bir şiddet repertuarı göze çarpmaktadır. Aslında, Koçgiri, Ağrı ve Dersim isyanlarında, isyancılar müzakere yoluna da başvurmuşlardı. Koçgiri'deki isyancılar, 11 Mart 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne bir telgraf çektiler. Telgrafta, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Koçgiri, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinin tek bir il olarak tanımlanması ve bu bölgeye bir Kürt valisinin atanması isteniyordu (M. N. Dersimi, 1952, ss. 138, 139, 141, 142, 143; Ayrıca bkz. N. Dersimi, 1992; Kemali, 1932, s. 163,164). 1928'de ise, TBMM'den iki milletvekilinin de bulunduğu bir Türk heyeti ile İhsan Nuri'nin de dahil olduğu Kürt isyancı heyeti, Ağrı'da bir araya geldiler (Bkz. Nuri, 1992, s. 40). Ayrıca, Dersimli liderler de müzakereye açıldılar. 1938-39 harekâtından önce Dersim temsilcileri, General Alpdoğan'a temsilciler göndererek Dersim'in yönetiminin kendilerine bırakılmasını istemişlerdi (McDowall, 2004, s. 288).

Öte yandan, Koçgiri hariç, bu isyanlardaki mobilizasyon seviyeleri yüksekti. Şeyh Said isyanında, Olson (1989)'a göre yaklaşık 15 bin isyancı ile 50 bin Türk kuvveti karşı karşıya geldi (1989, ss. 102-106). 1929'un Şubat ayında Ağrı'daki yaklaşık 5.000 isyancı, bir Türk taburunu mağlup etti (McDowall, 2004, s. 283). Ağrı'daki Kürt isyancılar, kendi başkentleri, bayrakları ve

¹⁰ Hükümet, Dersim konusundaki endişelerini erken dönemlerden itibaren dile getirmişti. 2 Şubat 1926'da Mülkiye müfettişi Hamdi Bey, Dersim hakkında hükümete ilk kapsamlı raporu sundu. Raporunda "*Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkûreleşiyor [bir fikre bürünüyor], tehlike büyüyor*" ifadeleriyle bu kaygılar dile getirildi ve aynı raporda Dersim, "*...Hükümeti Cumhuriyet [cumhuriyet hükümeti] için bir çıban*" olarak tanımlandı (Bkz. Mülkiye müfettişi Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926'da hükümete sunduğu rapor, 1926).

¹¹ Mustafa Kemal'in bu sözü, 12 Eylül 1986 tarihinde Tercüman gazetesinin Celal Bayar ile gerçekleştirdiği röportaja dayanmaktadır. Bkz. Altuğ, K. (1986, 12 Eylül). Celal Bayar anlatıyor, kritik olayların perde arkası. Tercüman.

marşlarıyla bir "kurtarılmış bölge" ilan ettiler.¹² Dersim'deki mobilizasyon da yoğundu. 15 Kasım 1937'de Seyit Rıza'nın idam edilmesiyle Birinci Dersim Harekâtı son buldu. Fakat hükümet, geçmiş Kürt isyanlarından farklı bir yaklaşım benimseyerek, liderlerin ele geçirilmesinden sonra da 1938 yılı boyunca geniş çaplı operasyonlara devam etti. Hem resmi hem de gayri resmi birçok kaynak, bu operasyonlar sırasında 10 binin üzerinde kişinin hayatını kaybettiğini ve benzer bir sayının da Türkiye'nin batısına sürüldüğünü belirtmektedir.¹³

Suriye'deki çekişmeli Kürt siyaseti, Türkiye'dekinden farklı bir evrim geçirdi. Fransız sömürge yönetiminin başlarında, Suriye'de Kürt talepleri şekillenmeye başladı. 1924 yılında, Efrin bölgesinden milletvekili Nuri Kandi ve Cerablus bölgesinden iki aşiret lideri, Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'ne özerklik talebi içeren üç dilekçe sundular. Bu talepler, Kürtler için kültürel ve siyasi haklar kazanmaktan ziyade, Fransız yönetimine dayanarak yerelde güç kazanma amacını taşıyordu. Öte yandan, 1920'lerde Suriye'ye göç eden Kürt entelektüel Celadet Bedirhan, 1928'de Fransız otoritelere sunduğu dilekçede, Suriye'deki Kürt yoğunluklu bölgelerde Kürtçenin okullarda öğretilmesi ve bu bölgelerde Kürt memurların atanması gibi hem kültürel hem de daha kapsamlı taleplerde bulundu¹⁴(Tejel, 2015, ss. 61-62).

Suriye Kürtleri, 1920'li yıllar boyunca Fransız manda yönetimiyle genellikle uyumlu bir ilişki sürdürdü. Ancak, 1930'lardaki bazı olaylarla bu uyum sarsıldı. Fransızlarla Suriyeli Arap milliyetçileri arasındaki uzun süren bağımsızlık görüşmeleri 1936'da bir anlaşma ile sonlandı. Bu antlaşma, formal olmasa da pratikte Fransız yönetimi altında özerk bir statüsü bulunan Cezire'nin (Hourani, 1947, s. 87) Arapların denetimine geçmesini öngörüyordu. Anlaşmanın son halini almasından birkaç ay önce, Şubat 1936'da, Kamışlı'nın Hristiyan belediye başkanı ile Haco Ağa ve Mahmud Bey gibi iki Kürt aşiret lideri; idari ve ekonomik özerklik, Fransız sömürge

¹² Hoybun üyesi olan Zinar Silopi, Hoybun'un Ağrı'da ilan edilen "kurtarılmış bölge"de gerçekleştirdiği atamalarla ilgili şu detayları paylaşmaktadır: Ağrı vilayetinin jandarma komutanlığına Temir Ağa, Korhan kazasının kaymakamlığına Molla Hüseyin Efendi, Boti nahiyasının müdürlüğüne İbrahim Ağa, Örtülü nahiyasının müdürlüğüne Hasan Efendi, Kori nahiyasının müdürlüğüne Musa Berkili Ağa ve Koahan kazasının kaymakamlığına Ömerin Ağa atanmıştır (Bkz. 1969, s. 119,120).

¹³ Askeri verilere göre, Türk kuvvetleri, sadece 17 gün içerisinde, isyanın yaşandığı bölgelerden toplamda "ölü veya diri" 7,954 kişiyi tahliye etti (*Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları*, 1992, s. 304). 2011'de ise Türkiye'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dersim olaylarında ölenlerin sayısını 13 bin 806 olarak açıklamıştır (Bkz. "BBC, Başbakan Erdoğan'dan Dersim özrü", 2011). Tanık ifadelerine göre belirlenen 63 farklı toplu katliam alanı ve bu bölgelerde hayatını kaybedenlerin sayılarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Aygün, 2011, ss. 129-131). Aygün'ün araştırmasına göre, 1938 yılında Dersim'den Türkiye'nin batısına 7 bin ile 12 bin arasında kişi sürgün edildi (2011, s. 26).

¹⁴ Bu dört dilekçeye ait arşiv detayları için bkz. Tejel (2015, s. 83, dipnot no: 41 ve 42).

yönetiminin sürdürülmesi ve Fransız denetimindeki bir hükümet altında yerel yetkililerin atanması talepleriyle bir özerklik hareketi başlattılar (Khoury, 1989, s. 528).

Haseke'nin Hristiyan belediye başkanı 1937'de görevden alındı. Bu durum, Cezire'de otonomcu gruplar ile Şam merkezli Arap hükümetinin yolladığı muhafızlar arasında silahlı çatışmalara neden oldu. Olaylar, Amude, Kamışlı ve Derbesiye gibi bölgelere yayıldı (Longrigg, 1958, s. 249). Otonomi hareketi, 1939 yılına kadar çeşitli eylemlerle devam etti. Bunlar arasında Şam tarafından atanan valinin kaçırılması (Hourani, 1946, s. 216), kitlesel gösteriler, iş yerlerinin kepenk kapatması ve birçok bildiri ve dilekçe sunma eylemleri yer alıyor (Tejel, 2015, s. 64). Bu dönemde, Şam'da yaşayan bazı Kürtler, Kürt bayrağını dalgalandırarak otonomi hareketini destekledi. 1939'un haziran ayında Cezire'den gelen bir Kürt delegasyonu, Şam'da Fransız yetkililere başvurdu. Özerk bir Kürt bölgesi kurulması, hükümette Kürt temsilinin sağlanması ve Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi talep edildi (B. T. White, 2010, s. 905).

Türkiye ve Suriye'deki Kürtlerin Eylem Repertuarları: 1950-1980

Türkiye'deki Kürt muhalifler, Dersim'deki hareketin ardından 1960'lara dek büyük ölçüde çekışmeli siyasi hareketlerden uzak kaldı ve 1984 yılına kadar şiddet eylemlerine başvurmadı. Ancak bu “sessiz dönem” 1960'larda son bulacaktı. Aslında, çekişme daha erken bir tarihte başlamıştı. 1940'ların başında, Musa Anter'in de aralarında bulunduğu bazı Kürt öğrenciler, İstanbul'da Dicle Talebe Yurdu'nu faaliyete geçirdiler. Bu grup, 1948 yılında Dicle Kaynağı isimli gazeteyi yayınlamaya başlayarak Kürt meselesine dair görüşlerini paylaştı. Ayrıca, Musa Anter öncülüğündeki bir ekip 1958'de Diyarbakır'da İleri Yurt gazetesini çıkarmaya başladı.¹⁵ Bu gazete, devlet ile Kürt milliyetçileri arasında bir çekişme alanına dönüştü.

İki belirleyici olay, Kürtlerle devlet arasındaki çekişmeyi yoğunlaştırdı. 1959 Nisan'ında yaşanan ilk olay, Barzani güçlerinin, Bağdat'taki yönetime karşı Kerkük'te, Türkmenlerin de yaşadığı bir isyanı bastırmasına dayanıyordu. Bu olayın akabinde CHP Niğde Milletvekili Asım Eren, mecliste gerçekleştirdiği konuşmasında, Türkiye'deki Kürtlere karşı misilleme çağrısında bulundu. Bu çağrıya cevaben, bir grup Kürt öğrenci, telgraf yoluyla protestoda bulundular.¹⁶ İkinci olay ise 1959 yılında Musa Anter'in İleri Yurt gazetesinde Kürtçe olarak "qimil" (kıml) başlıklı bir hiciv şiiri yayımlamasıdır. Şiir şöyle bitiyordu: *"Üzülme bacım, seni kıml (süne) ve*

¹⁵ Musa Anter, İleri Yurt gazetesinin kuruluş hikayesini şu şekilde anlatıyor: *"Dicle Yurdu'nda Diyarbakirli Hüseyin Dikici, Talat Saygın ve Bitlisli Veli Dolu (Kasimoğlu) ile görüşüp gazeteyi çıkarmaya karar verdik."* (1991, s. 120).

¹⁶ Bkz. "Kürt talebeler Asım Eren'i protesto etti." (1959, 12 Nisan).Milliyet.

sömürenlerin ızzarından [zararından] kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık." (Anter, 1991, s. 143). Anter'in deyişiyile, Türkiye basını ayağa kalktı. (1991, s. 143).

Kürt milliyetçilerinin bu meydan okumaları hükümeti endişelendirdi. 1959'da, Musa Anter, Naci Kutlay, Sait Elçi ve Şerafettin Elçi dahil olmak üzere Kürt entelektüel ve öğrenci kökenli 50 kişi gözaltına alındı. Bu gözaltılar sırasında bir kişinin hayatını kaybetmesi sonucu bu hadise "49'lar Olayı" olarak anılmaya başlandı.¹⁷ Hükümet ve Kürt milliyetçileri arasında yaşanan bu çekişmeler, Dersim isyanı sonrası Türkiye'deki Kürtlerin ilk kolektif hareketlenmeleri idi. Diğer bir deyişle, Kürt milliyetçilerinin Kürt ulusu üzerinden tahayyül ettikleri hayali cemaat (Anderson, 1983) yeniden görünür olmaya başlamıştı.

27 Mayıs 1960'ta ordu, Demokrat Parti hükümetini devirerek askeri darbe gerçekleştirdi. Bu darbenin ardından 1961'de, görece liberal bir anayasa kabul edildi. Bu dönemin yeni kurulan partilerinden biri olan TİP, sosyalist bir ideoloji benimsemişti. Tarık Ziya Ekinci, Musa Anter, Mehdi Zana ve Kemal Burkay gibi Kürt aydınlar bu partide "doğulular grubu" olarak bir araya geldi. TİP'in 10 Şubat 1964 tarihli programında, Kürtlerin etnik kimlikleri sebebiyle yaşadığı ayrımcılığa atıfta bulunuldu.¹⁸ Parti içindeki Kürt üyeler, Kürt meselesini doğudaki "ekonomik sorunlar" çerçevesinde, mecliste,¹⁹ radyo gibi medya araçlarında ve partinin doğudaki şubelerinde ele almaya ve tartışmaya başladılar.

1960'larda ortaya çıkan bu yeni Kürt hareketi, Watts (2007)'in da işaret ettiği gibi, silahlı ayaklanmalardan şiddet içermeyen eylemlere, bölgesel özerklik talebinden sınıfsal taleplere dönüştü ve kabilevi, dini ve dilsel farklılıkları aşmada zorlanan yalıtılmış mücadelelerden, değişik Kürt gruplarını ve Türk solunu çekişmeye katan yeni bir niteliğe kavuştu (2007, s. 3). Bu süreçte, 1965'te Irak'taki Barzani hareketinden esinlenerek kurulan muhafazakâr bir Kürt partisi olan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) de sahneye çıktı. 1968'de Epözdemir'in yargılandığı davada gözlemlendiği gibi, TKDP'nin üyeleri, TİP'te faaliyet gösteren Kürtlerin

¹⁷ Musa Anter, anılarında bu konu hakkında şunları belirtmişti: "*Senelerden sonra mahkemeye çıktığımızda kırk dokuz kişiydik; bu olaya da "Kırkdokuzlar" denildi. Sebep şu: Ankara Hukuk Fakültesi üçüncü sınıf talebesi ve hemşehrim Emin Batu, hücrede vefat etti. Bu yüzden kırk dokuz kişi kaldık.*" (Anter, 1991, s. 150).

¹⁸ 10 Şubat 1964'te kabul edilen TİP'in parti programında, "Doğu Kalkınması" başlığı altında Kürtlerle ilgili şu ifadeler yer verilmişti: "*Bugün Doğu ve Güneydoğu illerimiz büyük vatandaş ve memur kitlesi gözünde bir mahrumiyet bölgesidir. Kamu hizmetleri bu bölgede yok denecek kadar azdır. ...Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayırımı uğramaktadırlar.*" (Bkz. "Türkiye İşçi Partisi programı (10 Şubat 1964)", 1964, s. 110).

¹⁹ 1965'te meclise TİP'ten seçilen Tarık Ziya Ekinci'nin yaptığı konuşmalara bakıldığında, Kürt meselesini "doğu sorunu" çerçevesinde ele aldığı ve bu konuyu bölgedeki feodal yapıya yönelik eleştirilerle birlikte ekonomik eşitsizlikler üzerinden değerlendirdiği görülüyor. Ekinci'nin , 12 Ocak 1966 günü TBMM'de yaptığı konuşma için bkz. (Ekinci, 2010, ss. 38, 43).

aksine "doğu" terimini değil, "Kürdistan" ifadesini kullanmayı seçtiler.²⁰ TKDP'nin vizyonunda, Misak-ı Milli sınırları dahilinde, Kürtlerin ve Türklerin eşitliği ve Kürtçenin resmi dil olarak tanınması yer alıyordu (Bkz. Epözdemir, 2005, ss. 17, 43, 46).

1967 yılında TİP'te yer alan sosyalist Kürtler ve TKDP üyeleri, "doğu mitingleri" adı altında bir dizi kitlesel miting organize ettiler.²¹ Bu mitingler, Kürt nüfusunun yoğun olduğu Silvan, Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli ve Ağrı şehirlerinde gerçekleşti, bir miting de başkent Ankara'da düzenlendi (A. Z. Gündoğan, 2005, s. 1). Bu mitinglerin ana gündemi, Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizlikti (Beşikçi, 1992, s. 20). Kürt milliyetçileri, ellerine pankartlar alarak yeni bir eylem repertuarıyla tanışmış oldular.

1969 yılından itibaren kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Kürt milliyetçiliği alanında yeni bir hareketliliği tetikledi. Bu dernekler, Türkiye'deki çok partili dönem içerisinde Kürt milliyetçilerinin gerçekleştirdiği ilk özerkleşme çabalarını temsil ediyordu. Sosyalizme yakın duran ancak Türk solunun genel çerçevesinden ayrı bir pozisyon alan bu dernekler, Bozarslan (2008)'in deyişiyle, o zamana dek sol çevrelerce kullanılan "Türkiye halkı" şiarından "Türkiye halkları" şiarına, sosyalist devrim sorunsalından "ulusal kurtuluş savaşları" sorunsalına geçiş anlamına gelmekteydi (s. 856). DDKO, Kürt sorununun ele alındığı ve tartışıldığı önemli bir platform haline geldi. Derneklerin eylem repertuarlarını örgütün kurucularından Bozçalı şu şekilde özetlemişti: "...DDKO olarak DEV-GENÇ ve diğer örgütlerle birlikte bildiri dağıtmak, birlikte hazırlanan bildirimleri hazırlamak ve dağıtmak, miting, yürüyüş ve forumlara katılmak gibi eylemlerimiz oldu." (2006).

DDKO'nun asıl etkisi, 1971 askeri darbesinin ardından örgütün şubelerinin kapatılması ve üyelerinin tutuklanması sonrasında kendini gösterdi. Mahkemede yapılan savunmalar, askeri savcılarla Kürt milliyetçileri arasında sembolik bir mücadeleye dönüştü. 1971'de yargılananlar arasında Türk kökenli akademisyen İsmail Beşikçi de bulunuyordu. Beşikçi (1991)'nin aktardığına göre, askeri savcılar iddianamelerde Kürtlerin aslında Türk olduğunu ve Kürtçenin Türkçenin bir şivesi olduğunu savunup, "ben Kürdüm" diyenleri suçladı, buna karşın DDKO

²⁰ TKDP üyesi Epözdemir, mahkeme heyetine şu savunmayı yapmıştı: "Doğu ve Güneydoğu Anadolu" diyeceğime, bu ülkenin tarihi ve coğrafi adı olan, tek bir kelime ile ifade edilen "Kürdistan" gerçeğini kullanacağım. Türk vatandaşı diyeceğime, Türkiye vatandaşı veya Kürt halkı, Kürt ulusu tabirini kullanmayı daha uygun buluyorum." (Epözdemir, 2005, s. 25).

²¹ Bu mitinglerin düzenlenmesinde TİP'li ve TKDP'li Kürt milliyetçileri aktif roller aldı. Ancak, mitinglerin bir organizatörü olan Burcak'ın ifadesine göre, bu etkinlikler merkezi ve planlı bir örgütün doğrudan inisiyatifi sonucunda gerçekleştirilmedi (Burcak, 2002, s. 202).

üyeleri, Kürtlerin dil, tarih ve gelenekleriyle ayrı bir ulus olduklarını belirterek siyasi savunma yaptılar (1991, ss. 111, 112).

1970'lerde bir dizi yasa dışı Kürt milliyetçi örgütü (Örneğin, T-KDP, TKSP, Rızgarî, Kawa, Têkoşîn, Özgürlük Yolu) sahneye çıktı. Ancak, bu grupların hiçbiri 1960'larla karşılaştırıldığında aynı mobilizasyon seviyesine erişemedi. Mehdi Zana'nın temsil ettiği otonom hareket bir istisnasıydı. Zana, 1977'de Diyarbakır belediye başkanlığına seçildi. Yanı sıra, 1979'da Ağrı'da başka bir Kürt milliyetçisi, Urfan Alparslan, belediye seçimlerini kazandı. Ancak, 1960 ve 70'lerdeki yerel siyasetin belli sınırları vardı. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yapılan neredeyse tüm yerel seçimlerde, milliyetçi olmayan Kürt adaylar seçiliyordu.

Suriye'deki Kürt muhalefeti, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki Kürt milliyetçi hareketine kıyasla belirgin bir demobilizasyon süreci yaşamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Fransız sömürge yönetimi altında Suriye'deki Kürt milliyetçi hareketi, esas olarak (a) Fransız yetkililere sunulan dilekçeler, (b) Cezire bölgesindeki özerklik çabaları ve (c) bu özerklik talebine Şam'daki Kürtlerin sunduğu destekle sınırlı kaldı. 1946'da Fransızların Suriye'den çekilmesi ve bağımsız bir Suriye devletinin kurulmasının ardından, ülkede uzun yıllar süren bir iktidar kavgası baş gösterdi. Bu iktidar mücadelesi, Baas partisinin sembolik (lider kültürü) (Wedeen, 1999) askeri ve ideolojik (Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi) düzeyde mutlak bir rejim inşa ettiği 1970'lerde son bulacaktı. Yeni Suriye'de Bedirhan kardeşlerin ve Hoybun örgütünün faaliyetleri sona erdi. Ayrıca, Fransız manda döneminde görece aktif olan aşiretler, eski politik etkilerini yitirdiler.

1957'de Osman Sabri ve Nurettin Zaza gibi önde gelen aydınlar tarafından, ilk kez doğrudan Suriye Kürtlerine yönelik bir politik ajandaya sahip olan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi (SKDP/Partiya Dêmkokrat a Kurd li Sûriyê) kuruldu. Yanı sıra, Türkiye devletine karşı silahlı bir isyan hareketi başlatmış olan PKK (Kürdistan İşçi Partisi), 1980'lerden itibaren Baas rejiminin onayı dâhilinde Suriye'yi bir üs olarak kullanmaya ve Suriye Kürtlerinin yaşadığı bazı bölgelerde görünür olmaya başladı. Ancak bu yeni durum, Suriye'deki Kürt kitlelerinin harekete geçirilmesi bağlamında belirgin sonuçlar yaratmadı.

1950'ler ve 70'lerde Afrin'de hükümetle Kürtler arasında ciddi bir anlaşmazlık kaydedilmedi. Cezire'deki toprak reformlarına ve Arap Kemer projesine karşı 1970'lerde bazı tepkiler gösterilse de, bu eylemler genellikle köylülerin inisiyatifiyle lokal düzeyde gerçekleşti (Allsopp, 2014, s. 103). Öte yandan, Arap Kemer politikalarına karşı çıkmak amacıyla, SKDP üyelerinin de aralarında bulunduğu bir Kürt grubu, 1973'te Hafız Esad'a bir memorandum iletti

(Amnesty International, 1983, ek C.).²² Yanı sıra, 1986'da, bölgeye son dönemde yerleştirilen Arap sakinlerle Kürtler arasında kısa süreli çatışmalar meydana geldi (Vanlı, 1992, s. 127). Ancak bu olaylar büyük bir krize dönüşmedi. Aynı yıl, Şam ve Afrin'deki Newroz kutlamaları sırasında güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu dört kişi hayatını kaybetti (1992, s. 128). Yanı sıra, Mart 1990'da Haseke bölgesinden bir grup kimliksiz Kürt, protesto gösterisi düzenlemek için Şam'daki başkanlık sarayının önüne geldi. Bu eylemleri sonucunda pek çok kişi gözaltına alındı (HRW, 1996, s. 33). Yine de, Suriye yönetimi ve Kürtler arasında bu tür doğrudan ve şiddetli çatışmalar nadiren meydana geliyordu.

Türkiye ve Suriye'deki Kürtlerin Eylem Repertuarları: 1980-2018

Öcalan ve öğrenci arkadaşları, doğu ve güneydoğuda gerçekleştirmeyi planladıkları silahlı isyan için Ankara'da bir dizi toplantı gerçekleştirdiler.²³ 27 Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Fis köyündeki bir toplantıda PKK ismini alacak bir örgüt kurma kararı alındı. Bu grup, bağımsız bir Kürdistan hedefini benimsedi. 1978'de yayımlanan PKK'nin kuruluş manifestosu "Kürdistan devriminin yolu"nda,²⁴ bu hedef şu şekilde ifade edilmişti: "*Kürdistan Devriminin özelliklerinden ve hedeflerinden kaynaklanan Kürdistan Devriminin görevleri, Bağımsız ve Demokratik bir Kürdistan yaratmayı öngörür.*" (Öcalan, 1993, s. 121). PKK liderleri, 1984 yılına dek doğrudan Türkiye hükümeti ile çatışmalardan uzak durdu ve militanlarını Lübnan'daki kamplarda eğitti. 15 Ağustos 1984'te Şemdinli (Hakkâri) ve Eruh'ta (Siirt) gerçekleştirdikleri ilk silahlı eylemlerle mücadeleyi başlatmış oldular.²⁵

1990'lı yıllardan bu yana PKK liderliği veya etkisi altında gerçekleşen çekişmeli Kürt siyaseti; askeri çatışmalar, kitlesel mobilizasyonlar ve legal siyaset olmak üzere özellikle üç farklı eylem repertuarı şeklinde gerçekleşti. Askeri perspektiften bakıldığında, PKK'nin en etkili olduğu

²² Bahsi geçen dilekçeyi imzalayanlardan 12 kişi aynı yıl içerisinde gözaltına alındı. Bu kişilerden beşi 1980'de serbest bırakıldı, ancak SKDP ile bağlantılı 7 kişinin tutukluluğu 1983'e kadar sürdü. (Amnesty International, 1983, ek C.).

²³ 1975 yılında Ankara'nın Dikmen bölgesinde gerçekleştirilen toplantı hakkında, Öcalan ilerleyen yıllarda şunları söylemişti: "*10- 15 kişi toplandı. Bu toplantının önemi, hareketi bundan böyle Ankara'dan çıkıp yerinde (Güney Doğu'da) yürütme kararı alındı.*" (Birand, 1992, s. 85). PKK'nin kuruluş sürecine dair kronolojik bir inceleme için bkz. (İmset, 1993, ss. 13-17).

²⁴ PKK'nin bu kuruluş manifestosu üç bölümden oluşmaktaydı: 1-Sınıflı toplum ve sömürgecilik tarihi, 2-Kürdistan toplumu, 3-Kürdistan devrimi (Bkz. Öcalan, A. (1993). *Kürdistan devriminin yolu (manifesto)* (6. bs.). Köln: Weşanên Serxwebûn.).

²⁵ Bahsi geçen dönemde Türk basını PKK ismini henüz duymamıştı. Milliyet gazetesi, 18 Ağustos 1984 tarihinde haberi "*Ayrılıkçılar, iki jandarma karakolu ile bir subay gazinosuna saldırdı*" şeklinde verdi. (Bkz. 1984, 18 Ağustos).Milliyet.

dönem 1990'ların başıdır, özellikle 1993 yılı bu zirveyi temsil eder.²⁶ Örgütün askeri faaliyetlerde en aktif olduğu bölgeler, Irak sınırına yakın olan ve Botan olarak adlandırılan Şırnak ve Hakkâri'ydi. 1990'larda örgüt, gerilla taktikleri ile askeri noktalara saldırılar düzenledi, polis karakollarını hedef aldı, köy korucularıyla sıkça çatışmaya girdi ve köylere baskınlar yaptı. Yanı sıra, Türkiye'nin ulaşım ve iletişim altyapısına hasar verdi ve turistik bölgelerde bombalı saldırılar düzenledi. 2011 yılına kadar olan 30 yıllık süreçte, PKK militanları, siviller ve kamu görevlileri (asker, polis ve köy korucusu) dahil olmak üzere toplamda en az 40 bin kişi yaşamını yitirdi ve yaklaşık 3 milyon sivil evlerini terk etmek zorunda kaldı.²⁷

PKK odaklı başka bir kolektif eylem biçimi kitlesel mobilizasyonlardı. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki Kürt isyanları (Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı) kitleleri harekete geçiremedi. 1960'lardaki Kürt aktivizmi ise bu konuda sınırlı bir başarıya ulaştı. PKK, Kürt kitlelerini harekete geçirebilen ilk örgüttü. 1990'lı yıllarda "serhildan" adı verilen sokak protestoları, taş atan Filistinli eylemcilerden esinlenerek ortaya çıktı ve 1992-1994 yılları arasında en yoğun dönemini yaşadı. Newroz, kitlesel hareketlerin öne çıkan bir örneğiydi. Aydın'ın da belirttiği gibi, Kürtler Newroz'u sadece Kürt kimliğinin inşası için değil, hegemonik kültüre karşı bir karşı-hegemonya aracı olarak kullandılar (Bkz. D. Aydın, 2005). 1992'deki Cizre'deki Newroz kutlamalarında, resmi rakamlara göre 57, görgü tanıklarına göre yaklaşık 100 sivil yaşamını yitirdi.²⁸ Bu açıdan, 1990'lardaki kitlesel Kürt mobilizasyonları, 1960'ların Doğu Mitingleri'nden oldukça farklıydı. 1960'ların eylemleri daha çok "protesto" niteliğinde iken, 1990'ların eylemleri "isyan" niteliğindediydi. 1960'ların eylemleri barışçıl bir özellik gösterirken, 1990'lardakiler şiddet unsurlarını içeriyordu. Son olarak, 1960'larda protestolara katılım daha sınırlıyken, 1990'larda bu katılım oldukça yüksekti.

Legal siyaset, PKK eksenindeki Kürt hareketinin başka bir eylem repertuarını oluşturuyordu. 1989'da Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) tarafından ihraç edilen Kürt

²⁶1993 yılının sonbaharına gelindiğinde, PKK'nin Türkiye'nin Doğu ve özellikle Güneydoğu bölgelerindeki nüfuzu öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki, bölgede kendi gizli yönetim yapılanmasını kurmaya başlamıştı (Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 127).

²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1995'te yayımladığı raporda, 1975-1994 yılları arasında faili meçhul cinayetler sonucunda 908 kişinin yaşamını yitirdiği belirtilmiştir. Bu incelemeye göre, 908 cinayetten 316'sı 1992'de, 314'ü 1993'te gerçekleşti. Coğrafi dağılıma bakıldığında, bu cinayetlerin 259'u Diyarbakır, 125'i Batman ve 115'i Mardin'de işlenmiştir (Bkz. TBMM, 1995, ss. 28, 161, 162). 2013'te TBMM tarafından yayımlanan başka bir raporda, PKK ile devlet arasında yaşanan çekişme sonucu yaşamını yitirenlerin sayıları şöyle belirtilmiştir: Kamu görevlisi (asker, polis ve kurucu) 7.918; sivil 1.633; faili meçhul 3.474; PKK üyesi 22.101 (Bkz. TBMM, 2013, ss. 60, 61, 63, 72).

²⁸ 1993'te yayımlanan Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın raporuna göre, 1992'de gerçekleşen Newroz kutlamalarında kadın ve çocuklar dahil olmak üzere toplamda 94 kişi yaşamını yitirdi (TİHV, 1993, s. 21).

milletvekilleri, 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) ismiyle ilk legal Kürt partisini kurdu. 1991 seçimlerinde, HEP-SHP ittifakıyla SHP listelerinden seçilen 22 Kürt vekil meclise girdi. Watts (1999)'ın ifade ettiği gibi, Kürtler Türk siyasi sisteminde bir Kürt siyasi "ev"ini inşa etmişlerdi (s. 632). Legal Kürt partileri, Anayasa Mahkemesi tarafından birçok kez kapatıldı fakat her seferinde yeni bir adla tekrar kuruldu. 1990'larda faaliyet gösteren Kürt partileri, 1960'lardaki TİP'e dahil olan Kürt politikacılardan farklı olarak, daha riskli eylem stratejileri benimsediler. 1990'lar süresince, bu partilere üye olan 100'den fazla kişi hayatını kaybetti.²⁹ Yine de, büyük mitingler düzenlediler, parlamentoda Türkçe yemin metnine Kürtçe cümleler ekleyerek okudular, Kürt meselesi hakkında yasa teklifleri sundular, parti şubelerini Kürt hareketinin merkezleri haline getirdiler ve Kürt haklarını uluslararası platformlarda savundular. Özetle, Watts (2014)'ın ifadeleriyle söyleysek, konvansiyonel siyaset çerçevesini “yüksek ses sistemlerine” dönüştürerek, Türk devlet kuramlarının güvenlik, kimlik ve temsiliyet anlatılarına meydan okudular (s. 39).

Öte yandan Suriye'deki Kürtler, Türkiye'deki Kürtlerle karşılaştırıldığında benzer bir mobilizasyon seviyesini yakalayamadılar. Ancak, 1990'lar parlamento olanaklarının sınırlı olduğu bir dönem oldu. Baas rejimi, 1990'da bağımsız adaylara sunulan milletvekili kontenjanını artırarak kısıtlı bir süre için muhalefete politik bir alan sundu. Rejim, 1980'lerden itibaren dışlanmış olan farklı grupları yönetim sistemine dahil etmeye ve bu sayede rejimin destek tabanını genişletmeye çalıştı. Muhalif kesimlerin seçimlere katılmasına izin verilmemesine rağmen, 250 milletvekili kontenjanının yaklaşık üçte biri bağımsız adaylara ayrıldı. Seçim propagandasına sınırlamaların getirildiği bu seçimlerde 82 bağımsız aday parlamentoya girdi (Perthes, 1992, ss. 15, 16, 18). Efrin'den PKK örgütüne yakın altı kişi ve 14 milletvekili kontenjanından 5 tanesinin bağımsız adaylara tahsis edildiği Haseke'den SKDP'ye yakın üç kişi (Hamid Derviş, Kemal Derviş ve Fuad Eliko) meclise girmeyi başardı (Human Rights Watch, 1996, ss. 34-35; Vanlı, 1992, s. 133). Parlamentoya giren bazı Kürt milletvekilleri, meclis başkanına ve doğrudan devlet başkanı Hafız Esad'a, kimliksiz Kürtlerin durumunun iyileştirilmesi talebiyle dilekçeler sundular.

1991'de 47 milletvekili, aralarında bağımsız Kürt temsilcilerin de bulunduğu bir grupla, kimliksiz Kürtlerin sorunlarına dikkat çeken bir mektubu parlamento başkanına sunduklarında, talepleri başbakan ve Baas partisi üyeleri tarafından geri çevrildi. 1992'de ise 22 milletvekilinin imzaladığı bir diğer mektup doğrudan Hafız Esad'a ulaştırıldı. Bu mektuptan da olumlu bir dönüş

²⁹ Üst kademe parti yöneticileri de saldırıların hedefiydi. Örneğin, 1991'de, kendisini polis olarak tanıtan kişilerce evinden alınan HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın, işkenceye maruz kalmış bir halde Elâzığ'da hayatını kaybetmiş şekilde bulundu.

alınmadı ve bu mektuba imza atan Baas partisinden iki Kürt milletvekili, kendi partileri tarafından uyarı aldı (Human Rights Watch, 1996, ss. 34-35). Bu tür girişimlerin sonuçsuz kalmasının ötesinde, sistem içi bu tür erişimler genellikle istisnaydı. Türkiye'deki Kürt milliyetçilerinin parlamento kanalıyla sisteme meydan okuyabilmeleri Suriye'deki Kürtler için mümkün olmadı.

1990'lar sona ererken bile Suriye'deki Kürt hareketi belirgin bir sessizlik içindeydi. Ancak bu sessizlik, 2000'lerle birlikte sona erdi. Bu yıllarda, ilk büyük protesto dalgaları ortaya çıktı. Kürt Yekiti partisinin (Suriye Kürt Birlik Partisi/Partîya Yekîti ya Kurd li Sûriyê) öncülüğünde, kimliksiz Kürtlere vatandaşlık verilmesi ve Kürt diline getirilen yasakların kaldırılması talepleriyle Şam'da iki gösteri düzenlendi: İlki 10 Aralık 2002'de parlamento önünde, diğeri 25 Haziran 2003'te UNICEF binası önünde gerçekleşti. Bu gösterilere güvenlik güçleri müdahale etti ve pek çok kişi gözaltına alındı.³⁰ 2002 gösterisinde gözaltına alınan Yekiti partisi liderleri Mervan Osman ve Hasan Salih, 2004'te serbest bırakıldığında Kamışlı'da yaklaşık 15 bin kişi tarafından dört kilometrelik bir araç konvoyuyla karşılandılar. Ayrıca, Halep ve diğer üniversitelerdeki Kürt öğrenciler, Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesi'ne yaptığı tehditleri protesto etmek ve Halepçe katliamını anmak amacıyla gösteriler organize etmekteydi (Gauthier, 2009, s. 109).

Kürtlerin Suriye tarihindeki ilk büyük kitlesel mobilizasyonu 12 Mart 2004'te Kamışlı'da bir futbol maçındaki kavgayla tetiklendi. Bu kavga, Kürtçede "serhıldan" olarak adlandırılan bir isyana dönüştü. Suriye rejiminin bazı sembolik yapıları ve Baas partisi binaları ateşe verildi. Araplarla Kürtler arasında sokak çatışmaları meydana geldi. On binlerce insanın katıldığı cenaze törenleri düzenlendi. Kürt öğrenciler Halep ve Şam'daki üniversitelerde protesto eylemleri düzenledi. Esnaf şehir merkezlerinde kepenkleri kapattı. Cezire, Kobani, Afrin, Halep ve Şam gibi bölgelerde yaşayan Kürtler, ilk kez eş zamanlı olarak kitlesel gösterilere katıldılar. Bu olaylar, 40'tan fazla kişinin ölümü, yüzlercesinin yaralanması ve en az 2000 kişinin tutuklanmasıyla sonlandı.³¹ 2000'ler boyunca Kürtlerin otoritelerle gergin ilişkisi sürdü. 2005'te, Kürt milliyetçi aktiviteleriyle bilinen dini lider Şeyh Maşuk Haznevi'nin öldürülmesi sonucu, sadece Kamışlı ilçesiyle sınırlı kalmış olsa da, binlerce kişinin katıldığı bir rejim karşıtı protesto

³⁰ 2003'teki gösteriye dair bazı bilgiler ve fotoğraflar için bkz. (Amnesty International, 2005, ss. 6-8).

³¹ Olaylara dair detaylı bir rapor için bkz. (Kurd Watch, 2009). Olayların Şam ve Halep'teki üniversitelere sıçramasını konu alan bir basın bülteni için bkz. (Human Rights Association in Syria (HRAS), 2004).

gerçekleşti.³² 2005 ile 2009 yılları arasında, özellikle Kamışlı ve Halep'te, rejimin müdahale ettiği ve bazılarında ölümlerin meydana geldiği toplamda en az 14 olay (gösteri, kutlama ya da sessiz protestolar) yaşandı.³³

Suriye Kürtlerinin 2011'den sonraki mobilizasyon deneyimleri dikkat çekiciydi. Suriye'de baş gösteren iç savaş, Kürtleri ilk defa geniş çaplı bir mobilizasyonun öznesi haline getirdi. Suriye rejimi, Skocpol (1985)'un tabiriyle, “tam egemenlik ve istikrarlı yönetsel-askeri kontrol devlet kapasitesini”ni yitirdi ve PYD liderliğindeki Kürtler, Suriye rejiminin 2012 Temmuz'unda kuzey Suriye'den çekilmesiyle, Cezire, Kobani ve Afrin gibi Kürt nüfusunun diğer etnik gruplara göre çoğunlukta olduğu bölgelerde askeri kontrolü sağladılar. Zamanla Kürtler, Tel Abyad ve Rakka gibi Arap nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeleri IŞİD'den aldılar. Kürtler, alan kontrolü dışında, ideolojik tutarlılık ve siyasi güç bakımından sağlam bir örgütsel yapı oluşturdular. En güçlü dönemlerinde, Suriye topraklarının dörtte birini denetim altına almayı başardılar.³⁴ Öte yandan, Suriye'deki Kürt hareketinin iç savaş boyunca mobilizasyon haritaları, diğer bir deyişle eylem repertuarları, her ne kadar Öcalan'ın (2006) ulus-devlet eleştirisini teslim ediyor ve daha kapsayıcı ve evrensel çözümleri de içeriyor olsa da, yine de hayali bir cemaati (Anderson, 1983) inşa edecek ajandalara ve potansiyele sahipti. Suriye Kürtleri 2012'den itibaren Kürt dili ve kültürü bağlamında bir kültürel seferberlik başlattılar. Kürtçenin resmi dil statüsü kazandığı ve eğitim dili olarak kabul edildiği bu kültürel seferberlik, eğitim sisteminden medyaya, sanattan edebiyata uzanan geniş bir alanda kendini gösterdi.

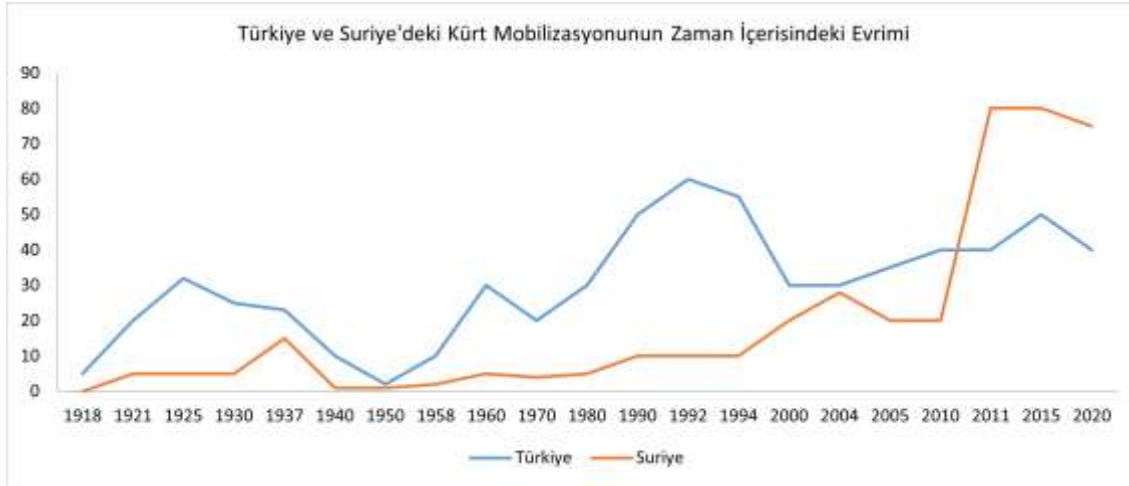
Sonuç

Bu makalede, Türkiye ve Suriye'deki milliyetçi Kürtlerin eylem repertuarlarını inceledik. Bu verilere dayanarak mobilizasyonun zaman içerisindeki seviyesi ve formu kategorileri üzerinden bazı kısmi çıkarımlarda bulunabiliriz.

³² Haznevi adına Kamışlı dışındaki diğer şehirlerde ya da yurtdışında herhangi bir gösteri veya anma töreni düzenlenmedi (Kurd Watch, 2009, s. 19).

³³ Bahsedilen 14 olayın meydana geldiği yerler, tarihler, olayların niteliği ve rejimin bu olaylara nasıl müdahale ettiğine dair bilgi için bkz. (HRW, 2009, ss. 2–4).

³⁴ PYD'nin yıllara bağlı olarak toprak genişlemesini gösteren iki harita için bkz. (Netjes ve Veen, 2021, s. 9,10).

Şekil 1: Türkiye ve Suriye'deki Kürt Mobilizasyonunun Zaman İçerisindeki Evrimi³⁵

Şekil 1'de görüldüğü üzere, Kürt çatışması doğrusal bir seyir izlemedi. Diğer bir deyişle, 1918-2018 yılları arasında Türkiye ve Suriye'deki Kürt aktivizmi dönemsel olarak dalgalı bir gelişim gösterdi. Türkiye'de Kürt milliyetçileri, 1921 Koçgiri, 1925 Şeyh Said, 1930 Ağrı ve 1937-1938 Dersim isyanlarıyla hükümete meydan okudular. Kürtler, 1940'lardan 1960'ların başına kadar süren yaklaşık 20 yıllık bir süre zarfında demobilizasyon dönemi yaşadılar. Aslında, Fearon ile Laitin'in çalışmalarının da gösterdiği gibi, 1945'ten sonraki dönemde global ölçekte etnik çatışmaların sayısı ve süresinde sürekli bir artış gözlemlendi (Bkz. Fearon, 2004; Fearon ve Laitin, 2003). 1960'larla birlikte Türkiye'deki Kürtler, bu global trendi yakalayabildi. 1960'lar boyunca TİP, TKDP ve DDKO liderliğinde bir mobilizasyon dalgası gerçekleşti. 1970'ler, 1960'ların seviyesine ulaşmasa da, 1940'ların pasif dönemine geri dönülmedi. 1980'lerden itibaren Kürt milliyetçileri, önceki parçalı meydan okumaların aksine, PKK liderliğinde süreklilik gösteren bir mobilizasyon sürecine girdiler.

Suriye'deki Kürt aktivizminin dönemsel evrimi ve seviyesi, Türkiye'deki süreçten önemli bir biçimde ayrışıyor. Fransız manda yönetimi altındaki Suriye'de, 1930'ların ikinci yarısındaki otonomi hareketi haricinde, büyük bir politik hareketlenme görülmedi. Bu otonomi girişiminden 2000'li yıllara dek, yaklaşık 60 yıl boyunca, şiddetten arındırılmış eylemlerle siyasi çekişmelere katılım dışında, belirgin bir "sessizlik" dönemi hakimdi. Bu dönemi, Suriye'deki Kürt aktivizmi için "yetersiz mobilizasyon" olarak tanımlıyorum. Yetersiz mobilizasyon terimi, başarı ya da başarısızlık gibi kategorilerden ziyade, aktivizminin belirli bir sıklığına işaret eder. Suriye'deki

³⁵ Verilerin görselleştirilmesinde kullanılan bu çizgi grafikte, Türkiye ve Suriye'deki Kürt mobilizasyonunun seviyesi baz alındı. Farklı kolektif eylemler (protesto, isyan vb.) için belirlediğim 1'den 100'e kadar olan ölçekle eylemlerin yoğunluğunu ifade ettim.

Kürtler bahsi geçen demobilizasyonu ancak 2000'lerde aşabildiler. Ancak, 1920-2010 dönemine bir bütün olarak bakıldığında çatışmanın yoğunluğu azdır. Suriye'deki Kürt hareketi için dönüm noktası, 2011'de başlayan iç savaşla geldi. Kürtler, ülkenin kuzeyinde son 10 yıldır kesintisiz bir aktivizm gösteriyorlar.

Bu çalışmada öne çıkan bir diğer bulgu, Türkiye ve Suriye'deki Kürt aktivizminin formuyla (form of mobilization) ilgilidir. Türkiye'deki Kürtler, iki dünya savaşı arasında yoğun şiddet içeren eylemlerde bulundular. Aşiret liderleri ve örgütler Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanlarında binlerce aşiret mensubunu harekete geçirdi. 1960'lara gelindiğinde, aktivizmin formu daha barışçıl yöntemlere evrildi. Bu dönemde Kürt milliyetçileri, parlamento, sivil toplum örgütleri ve gösteriler aracılığıyla, Kürt sorununa dikkat çektiler. Ancak 1980'lerde şiddet tekrar sahneye çıktı. PKK öncülüğündeki Kürt hareketi ilk gerilla eylemlerini başlattı. Kürt milliyetçileri, 1990'lı yıllardan itibaren hem şiddet içeren yöntemlerle hem de legal yollarla otoritelere meydan okuyorlar.

Suriye Kürtleri, 2011'e kadar silahlı bir direniş göstermedi. 1920'lerde, Kürtler Fransız idaresiyle iletişim kurma kanalları oluşturmuşlardı, ancak 1930'lara gelindiğinde bu kanal işlevsiz hale geldi. 1937'de Cezire'de ilk şiddet olayları meydana geldi. 1980'lerin sonlarına doğru ise, Newroz kutlamalarında Kürtler ile rejim güçleri arasında çeşitli çatışmalar yaşandı. Bununla birlikte, 1990'larda bazı Kürt milliyetçileri Suriye parlamentosuna girmeyi başarsa da, hükümet bu yolu kısa süre içerisinde engelledi. 2004'teki Kamışlı olayları Suriye Kürtlerinin ilk büyük kitlesel mobilizasyonuydu; ancak bu, "artçı protesto" olarak kaldı. Aslında, 2000'li yıllarda Suriye Kürtleri birçok gösteri düzenlediler fakat bu gösteriler hükümet için ciddi bir tehdit seviyesine ulaşmadı. 2011'den sonraki Kürt mobilizasyonu ise yoğun bir şiddet dalgasıyla geldi. PYD liderliğindeki YPG; rejim, rejim karşıtları, Türkiye ve selefi gruplarla yoğun askeri çatışmalara girdi.

Bazı araştırmacılar, Boudreau (1996)'nın da vurguladığı üzere, Güney hareketlerinin özgünlüğünü çözümlenmeye çalışırken onları Kuzey hareketleriyle mukayese ederler. Fakat bu yaklaşım, çeşitlilik arz eden Güney protestolarını tek bir çerçevede değerlendirerek Kuzey ile Güney hareketleri arasındaki ortak yönleri ihmal eder (s. 175). Başka bir ifadeyle, tek tip bir batı dışı mobilizasyon algısı yanlıştır. Bu çalışmanın da gösterdiği gibi, Suriye'deki Kürtlerin eylem repertuarları bir batı dışı topluma hasken, Türkiye'de çok daha çeşitli bir model mevcuttur. Suriye'de legal olanakların kapalı olması Kürtleri ya eylemsizlik ya da şiddet odaklı bir kolektif

eyleme zorluyordu. Türkiye'de ise birçok eylem biçimi batı dışı toplum karakteristiklerini taşımasına rağmen (örneğin isyanlar), diğerleri (legal dernekler veya parlamentonun kullanılması gibi) batılı toplumlardaki eylem repertuarlarıyla paralellik gösterir.

Kürt çatışmasına odaklanmayı düşünen araştırmacılar için toplumsal hareket literatürünün merkeze alınması çalışmalarını derinleştirebilir. Çekişmeli Kürt siyasetinin neden bazı dönemlerde yükselişe geçtiğini veya sönümlendiğini kavramak için politik fırsat yapıları yaklaşımı (Eisinger, 1973; Jenkins ve Perrow, 1977; Kitschelt, 1986; Mcadam, 1982; Tilly, 1978) doğru bir başlangıç olabilir. Politik çevresel faktörlerin Kürt hareketi üzerindeki etkilerini tespit etmek için yapılmış çalışmalar henüz sınırlıdır. Öte yandan, Kürt çatışmasını anlamaya çalışırken, Klandermans ve Staggenborg (2002)'un önerdikleri gibi, "İnsanlar neden mağdur olur?" perspektifinden "Mağdur olan insanlar neden ve ne zaman protesto ederler?" bakış açısına yönelmemiz gerekiyor (2002, s. x). Bu perspektif, Kürt muhalefetinin örgütsel dinamiklerine, liderlik yapısına ve benimsedikleri taktiklere daha fazla odaklanmayı gerektiriyor.

Bu makalede sınırlı sayıda eylem repertuarı ele alındı. "Ana akım" eylem formlarının dışında, araştırmacıların gözden kaçırdığı başka eylem repertuarlarını da analize dahil etmek gerekiyor. Örneğin, Johnston (2005), ince ve satır arası konuşmaların anlamını yorumlamanın önemli olduğuna değinirken, muhalif konuşma eylemlerinin otoriter bozulmalara karşı stratejik yanıtlar olarak ortaya çıktığını belirtir (s. 109). Eğer otoritelerin gözetiminden uzakta gerçekleşen "muhafif konuşmalar" bir kolektif eylem ise, Ortadoğu'daki Kürt milliyetçilerinin daha az görünür olan kolektif eylemlerini araştırmak, Kürt çatışmasına ilişkin anlayışımızı derinleştirebilir.

Kaynakça

- Allsopp, H. (2014). *The Kurds of Syria: Political parties and identity in the Middle East*. Londra: IB Tauris & Company Limited.
- Altan, B., Akbaş, M. ve Çağlayan, E. (2019). Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin şubeleri ve bağlı kuruluşları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(1), 313-339.
- Altuğ, K. (1986, 12 Eylül). Celal Bayar anlatıyor, kritik olayların perde arkası. *Tercüman*.
- Amnesty International. (1983). *Report from Amnesty International to the government of the Syrian Arab Republic*. London.
- Amnesty International. (2005). *Syria. Kurds in the Arab Republic one year after the March 2004 events*.

- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Books.
- Anter, M. (1991). *Hatıralarım* (2. bs., C. 1). İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Aydın, A. ve Emrence, C. (2015). *Zones of rebellion: Kurdish insurgents and the Turkish state*. New York: Cornell University Press.
- Aydın, D. (2005). *Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a myth*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Middle East Technical University.
- Aygün, H. (2011). *Dersim 1938 ve zorunlu iskân: Telgraflar, dilekçeler, mektuplar, fotoğraflar* (6. bs., C. 70). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ayrılıkçılar, iki jandarma karakolu ile bir subay gazinosuna saldırdı. (1984, 18 Ağustos).*Milliyet*.
- Başbakan Erdoğan'dan Dersim özrü. (2011, 23 Kasım).*BBC*.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111123_dersim adresinden erişildi.
- Beşikçi, İ. (1991). *Devletlerarası sömürge Kürdistan*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu mitinglerinin analizi (1967)*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birand, M. A. (1992). *Apo ve PKK* (4. bs.). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Boudreau, V. (1996). Northern theory, southern protest: Opportunity structure analysis in cross-national perspective. *Mobilization: An International Journal*, 1(2), 175-189.
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye'de Kürt milliyetçiliği: Zımnî sözleşmeden ayaklanmaya 1919-1925. Zürcher, Erik-Jan (Ed.), *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de etnik çatışma* içinde (ss. 89-121). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2008). Kürt milliyetçiliği ve Kürt hareketi (1898-2000). T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* içinde (3. bs., C. 4, ss. 841-870). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozçalı, H. (2006). DDKO'lu siyasi serüvenim. *Kovara Bîr [Araştırma ve inceleme dergisi]*, (5).
<http://kovarabir.com/8071-2/> adresinden erişildi.
- Bruinessen, M. V. (1994). Genocide in Kurdistan? The suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the chemical war against the Iraqi Kurds (1988). G. J. Andreopoulos (Ed.), *Conceptual and historical dimensions of genocide* içinde (ss. 141-70). University of Pennsylvania Press.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, şeyh, devlet*. (B. Yalkut, Çev.). İletişim Yayınları.
- Burkay, K. (2002). *Anılar Belgeler* (2. bs., C. 1). İstanbul: Deng Yayınları.
- Chirguh, B. (2009). *Kürt sorunu: Kökeni ve nedenleri*. (N. Nuyan, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Dersimi, M. N. (1952). *Kürdistan tarihinde Dersim*. Halep: Ani Matbaası.
- Dersimi, N. (1992). *Dersim ve Kürt milli mücadelesine dair hatıratım* (Geliştirilmiş Yeni Basım.). Ankara: Öz-Ge.
- Eisinger, P. K. (1973). The conditions of protest behavior in American cities. *The American Political Science Review*, 67(01), 11-28.

- Ekinci, T. Z. (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Epözdemir, Ş. (2005). *Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi: 1968/235 Antalya davası savunması*. İstanbul: Pêrî Yayınları.
- Fearon, J. D. (2004). Why do some civil wars last so much longer than others? *Journal of Peace Research*, 41(3), 275-301.
- Fearon, J. D. ve Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*, 97(1), 75-90.
- Fırat, M. Ş. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (İkinci Baskı.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Gauthier, J. (2009). The 2004 events in al-Qamishli: Has the Kurdish question erupted in Syria? F. H. Lawson (Ed.), *Demystifying Syria* içinde (ss. 105-119). Londra: SAQI.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.
- Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları*. (1992). (C. 2). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Guest, G., MacQueen, K. M. ve Namey, E. E. (2012). *Applied thematic analysis*. SAGE Publications.
- Gündoğan, A. Z. (2005). *The Kurdish political mobilization in the 1960s: The case of "The Eastern Meetings"*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). ODTÜ.
- Hourani, A. (1946). *Syria and Lebanon: A political essay*. Oxford University Press.
- Hourani, A. (1947). *Minorities in the Arab world*. London: Oxford University Press.
- Human Rights Association in Syria (HRAS). (2004). (Basın bülteni). <http://www.hras-sy.org/statements.html> adresinden erişildi.
- Human Rights Watch (HRW). (1996). *Syria: The silenced Kurds* (No: 4, Cilt: 8). New York.
- Human Rights Watch (HRW). (2009). *Group denial: Repression of Kurdish political and cultural rights in Syria*. London.
- İmset, İ. G. (1993). *PKK: Ayrılıkçı şiddetin 20 yılı, 1973-1992* (7. bs.). Ankara: Turkish Daily News Yayınları.
- Jenkins, J. C. ve Perrow, C. (1977). Insurgency of the powerless: Farm worker movements (1946-1972). *American Sociological Review*, 42(2), 249-268.
- Johnston, H. (2005). Talking the walk: Speech acts and resistance in authoritarian regimes. C. Davenport, H. Johnston ve C. M. Mueller (Ed.), *Repression and mobilization* içinde (C. 21, ss. 108-137). Minneapolis/London: University of Minnesota Press.
- Kemali, A. (1932). *Erzincan tarihî: Coğrafî, içtimaî, etnoğrafî, idarî, ihşaî tetkikat tecrübesi*. Resimli Ay Matbaası.
- Khoury, P. S. (1989). *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab nationalism, 1920-1945*. Princeton University Press.
- Kirişçi, K. ve Winrow, G. M. (1997). *The Kurdish question and Turkey: An example of a trans-state ethnic conflict*. Londra: Routledge.
- Kitschelt, H. P. (1986). Political opportunity structures and political protest: Anti-nuclear movements in four democracies. *British Journal of Political Science*, 16(01), 57-85.

- Klandermans, B. ve Staggenborg, S. (2002). Introduction. B. Klandermans ve S. Staggenborg (Ed.), *Methods of social movement research* içinde (ss. ix-xx). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kurd Watch. (2009). *The Al-Qamishli Uprising: The beginning of a "new era" for Syrian Kurds?* (No: 4). Berlin.
- Kürt talebeler Asım Eren'i protesto etti. (1959, 12 Nisan).*Milliyet*.
- Longrigg, S. H. (1958). *Syria and Lebanon under French Mandate*. Londra: Oxford University Press.
- Loveman, M. (1998). High-risk collective action: Defending human rights in Chile, Uruguay, and Argentina. *American Journal of Sociology*, 104(2), 477-525.
- McAdam, D. (1982). *Political process and the development of Black insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, D., Tarrow, S. ve Tilly, C. (2001). *Dynamics of contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy, J. D. ve Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212-1241.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (N. Domaniç, Çev.). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Mülkiye müfettişi Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926'da hükümete sunduğu rapor* (Rapor). (1926).
- Netjes, R. ve Veen, E. van. (2021). *Henchman, rebel, democrat, terrorist: The YPG/PYD during the Syrian conflict* (CRU Raporu). Netherlands Institute of International Relations.
- Neuman, L. W. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. (S. Özge, Çev.) (7. bs., C. 2). Ankara: Yayın Odası.
- Nuri, İ. (1992). *Ağrı Dağı İsyanı*. İstanbul: Med Yayınları.
- Olson, R. (1989). *The emergence of Kurdish nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*. University of Texas Press.
- Olson, R. (1991). Five stages of Kurdish nationalism: 1880-1980. *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 12(2), 391-409.
- Oran, B. (2011). 1937-38'de ne oldu? *Bildiriler Kitabı* içinde (s. s. xiii-xvii). I. Uluslararası Tunceli Dersim sempozyumu (6 Ekim 2010), sunulmuş bildiri, Tunceli Üniversitesi Yayınları.
- Öcalan, A. (1993). *Kürdistan devriminin yolu (manifesto)* (6. bs.). Köln: Weşanên Serxwebûn.
- Öcalan, A. (2006). *Demokratik konfederalizm*. Weşanên Serxwebûn.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı devleti ve Kürt milliyetçiliği*. (Nilay Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Perthes, V. (1992). Syria's parliamentary elections. *Middle East Report*, 22(174), 15-18.
- Romano, D. (2006). *The Kurdish nationalist movement: Opportunity, mobilization and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schock, K. (1999). People power and political opportunities: Social movement mobilization and outcomes in the Philippines and Burma. *Social problems*, 46(3), 355-375.

- Silopi, Z. (Kadri C. P. (1969). *Doza Kurdistan*. Stewr Basımevi.
- Skocpol, T. (1985). Bringing the state back in: Strategies of analysis in current research. P. B. Evans, D. Rueschemeyer ve T. Skocpol (Ed.), *Bringing the state back in* içinde (ss. 3-37). Cambridge University Press.
- Soileau, D. K. (2014). *Koçgiri İsyanı'nın sosyo-tarihsel açıdan analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Stake, R. E. (2006). *Multiple case study analysis*. New York: Guilford press.
- Tarrow, S. G. (1989). *Democracy and disorder: Protest and politics in Italy, 1965-1975*. Oxford: Oxford University Press.
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in movement: Social movements and contentious politics* (Gözden geçirilmiş ve yenilenmiş 3. bs.). Cambridge: Cambridge University Press.
- TBMM. (1995). *TBMM Faili Meçhul Cinayetler Araştırma Komisyonu Raporu (Taslak)*. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem19/yil01/ss897.pdf> adresinden erişildi.
- TBMM. (2013). *Terör ve şiddet olayları kapsamında yaşam hakkı ihlallerini inceleme raporu*. Ankara.
- Tejel, J. (2015). *Suriye Kürtleri: Tarih, siyaset ve toplum*. (B. Koç, Çev.). İstanbul: İntifada Yayınları.
- TİHV. (1993). *Örneklerle Türkiye insan hakları raporu 1992*. Ankara: TİHV Yayınları.
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. New York: Random House.
- Türkiye İşçi Partisi programı (10 Şubat 1964). (1964). Ersa Matbaacılık (İstanbul).
- Vanlı, İ. Ş. (1992). The Kurds in Syria and Lebanon. P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl (Ed.), *The Kurds: A contemporary overview* içinde (ss. 112-134). London and New York: Routledge.
- Watts, N. F. (1999). Allies and enemies: Pro-Kurdish parties in Turkish politics, 1990–94. *International Journal of Middle East Studies*, 31(4), 631-656.
- Watts, N. F. (2007). Silence and voice: Turkish policies and Kurdish resistance in the mid-20th century. M. Ahmed ve M. Gunter (Ed.), *The Evolution of Kurdish nationalism* içinde . Mazda Press. <https://www.academia.edu/> adresinden erişildi.
- Watts, N. F. (2014). *Sandıkla meydan okumak: Türkiye'de Kürtlerin siyasi yolculuğu*. (B. Sümer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wedeen, L. (1999). *Ambiguities of domination: Politics, rhetoric, and symbols in contemporary Syria*. Chicago: The University of Chicago Press.
- White, B. T. (2010). The Kurds of Damascus in the 1930s: Development of a politics of ethnicity. *Middle Eastern Studies*, 46(6), 901-917.
- White, P. J. (2012). *İlkel isyancılar mı? Devrimci modernleştiriciler mi? (Türkiye'de Kürt ulusal hareketi)*. (M. Topal, Çev.). İstanbul: Vate Yayınevi.
- Wiktorowicz, Q. (Ed.). (2004). *Islamic activism: A social movement theory approach*. Indiana University Press.
- Wimmer, A. ve Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: Nation–state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2(4), 301-334.

Yavuz, M. H. (2001). Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7(3), 1-24.